

Povijest izgradnje katedrale Sv. Stjepana i Ladislava u Zagrebu

Prvonožec, Magdalena

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:661419>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-05**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI
ODSJEK ZA POVIJEST UMJETNOSTI

Magdalena Prvonožec

Povijest izgradnje katedrale Sv. Stjepana i Ladislava u Zagrebu
(ZAVRŠNI RAD)

Preddiplomski studij: Filozofija/Povijest umjetnosti

Mentorica: dr. sc. Barbara Španjol-Pandelo

Rijeka, 2020.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. OSNUTAK ZAGREBAČKE BISKUPIJE.....	2
3. POVIJEST IZGRADNJE ZAGREBAČKE KATEDRALE	2
3.1. Ladislavova katedrala (11. stoljeće).....	2
3.2. „Predtatarska” ili Prodanova katedrala (od 2. pol. 12. stoljeća do 1242.).....	5
3.3. Biskupska kapela Sv. Stjepana Prvomučenika (sredina 12. stoljeća).....	7
3.4. Biskup Timotej i njegova katedrala (druga polovica 13. stoljeća).....	9
3.5. Vrijeme formiranja katedrale – lađa i zvonici (14. - 15. stoljeća).....	11
3.5.1 Kronologija lađe zagrebačke katedrale prema interpretaciji Zorislava Horvata	12
3.5.2 Kronologija lađe zagrebačke katedrale prema interpretaciji Ane Deanović	13
3.6. Renesanse katedralne utvrde (15. – 16. stoljeća).....	14
3.7. Katedrala u 17. i 18. stoljeću.....	15
4. HERMAN BOLLÉ I NEOGOTIČKA OBNOVA	16
4.1 Obnova istočnog dijela i lađa zagrebačke katedrale.....	17
4.2 Obnova zapadnog pročelja zagrebačke katedrale.....	18
5. OŠTEĆENJA U 2020. GODINI.....	21
6. ZAKLJUČAK	22
7. SAŽETAK.....	23
8. KLJUČNE RIJEČI	23
POPIS LITERATURE	24
POPIS PRILOGA.....	26

1. UVOD

Zagrebačka katedrala, punim imenom Katedrala Blažene Djevice Marije i svetih Stjepana i Ladislava najveća je i najmonumentalnija sakralna građevina u Hrvatskoj. Od 19. stoljeća simbol je Grada Zagreba i cijele Hrvatske, te tako postaje najveći vjerni i duhovni spomenik hrvatske kulturne baštine.

Stoljećima su brojni vjerni istraživači pisali o samoj zagrebačkoj katedrali - od historiografa, arhitekata ili povjesničara umjetnosti, bilježeći nama tako njezinu važnu povijest nastanka, izgradnje i obnove. No, nedostatak najranijih isprava otežava nam ipak jasno iščitavanje i spoznavanje što se događalo sa Zagrebačkom biskupijom i njezinom katedralom od njihovih najranijih dana (od kraja 11. do sredine 13. stoljeća). Rješenja nedoumice što se uistinu događalo s katedralom u to vrijeme i dan danas ostaje nam neodgonetnuto i samo postavljeno u nekoliko hipoteza, koje ćemo predstaviti u daljnjem dijelu rada. Upravo tako, postoji nekoliko interpretacija historiografa pojedinih najranijih izvora koje su nas dovele samo do nekih sličnih, ali i različitih zaključaka.

Dramatična povijest katedrale omogućila nam je da danas u jednoj građevini vidimo nekolicinu graditeljskih stilova. A upravo tako, u našem ćemo radu dati opći pregled i kronologiju gradnje zagrebačke katedrale. Proći ćemo ukupno desetostoljetnu gradnju, nadogradnju i obnovu katedrale od osnutka Zagrebačke biskupije 1094. pa sve do 2020. godine. Međutim, u radu ćemo se prvenstveno koncentrirati na neogotičku obnovu katedrale nakon prvog velikog potresa 9. studenoga 1880. godine koji je pogodio katedralu i Grad Zagreb. Glavni arhitekt i nadglednik radova pri obnovi zagrebačkog kaptola s katedralom bio je Herman Bollé koji djelomično slijedi nacrt katedrale njemačkog arhitekta Friedricha von Schmidta. Sljedeći veliki potres koji je obilježio katedralu i grad s novim oštećenjima bio je 22. ožujka 2020. godine, što nas dovodi do zaključka da katedrala niti danas nije u potpunosti obnovljena.

Osim opće kronologije i gradnje katedrale, nadovezat ćemo se i na postojeće spomenute nedoumice i probleme između istraživača i povjesničara umjetnosti. Predstaviti ćemo različite poglede i interpretacije nastanka pojedinih dijelova katedrale, primjerice nastanka lađe iz 14. stoljeća prema Zorislavu Horvatu i Ani Deanović. Osim toga, na kraju rada u zaključku osvrnut ćemo se i na kritiku na Hermana Bolléa i njegove intervencije u postavljanju novog neogotičkog portala i rušenju Bakačeve kule sa zapadnim bedemima koji su preživjeli turske opasnosti u 15. i 16. stoljeću.

2. OSNUTAK ZAGREBAČKE BISKUPIJE

Nakon smrti posljednjeg kraljevskog Trpimirovića Stjepana II 1089. godine, Arpadovići su godinu nakon iskoristili bezvlašće. Ladislav I. Arpadović (1077-1095.) tako 1091. godine provaljuje s vojskom u središnje dijelove Hrvatskog Kraljevstva, te bez poteškoća ovladava zapadnim dijelom savsko-dravskog međuriječja, pa time je i Zagreb došao pod njegovu vlast. U njegovim planovima izvanrednu je ulogu imao upravo Zagreb koji je promaknut u prvorazredno upravno i vjersko središte. Grad Zagreb, svoj je tisućljetni razvoj započeo iz dva srednjovjekovna naselja koja su se nalazila na dvama susjednim brežuljcima, razdvojeni potokom Medveščak. Na istočnom brežuljku nikao je biskupski Kaptol, a na zapadnom naselje Gradec – Grič.

Točan dokument o osnutku biskupije ne postoji, odnosno pretpostavlja se da nikada nije niti bio sastavljen i potpisan, pa je danas tako općeprihvaćeno da je biskupiju osnovao kralj Ladislav I Arpadović oko 1094. godine. Upravo taj podatak donosi nam Felicijanova povelja (sl. 1.)¹, gdje se ujedno i prvi put spominje ime Zagreba. U povelji je zabilježeno da je u sporazumu između zagrebačkog biskupa Marcelina i šomođskog župana Adalberta, nadbiskup dosudio da će zagrebačkoj biskupiji pripisati šumu Dubravu koju je kralj Ladislav darovao tom episkopatu.² Nadalje, godina osnutka biskupije, utvrđena je prema imenima poznatih dostojanstvenika koji su se spominjali u ispravi. Prema ovim informacijama, utvrđeno je da je kralj Ladislav osnovao zagrebačku biskupiju koju je podredio nadbiskupiji Ostrogonu.

Naime, vrijedi spomenuti da postoje i suprotstavljena mišljenja nekih istraživača koji na temelju biografija iz Felicijanove povelje tvrde da je osnutak biskupije bio ranije. György Györffy tako tvrdi osnutak između 1087. i 1091. godine.³ No, kako se ovdje ne bi krenuli upuštati u broje povijesne rasprave, mi ćemo tako prihvatiti tezu većine istraživača koji svoje mišljenje o osnutku biskupije smještaju u 1094. godinu.

3. POVIJEST IZGRADNJE ZAGREBAČKE KATEDRALE

3.1. Ladislavova katedrala (11. stoljeće)

Niti danas još nije posve sigurno što se zbivalo s katedralom u počecima biskupije, te sve još završava na hipotezama. O postanku katedrale bavili su se brojni istraživači, a takva najstarija mišljenja zapisivali su historiografi zagrebačke biskupije čija su djela sačuvana

¹ Felicijanova povelja je isprava ostrogonskog nadbiskupa Felicijana iz 1134. godine gdje iznosi pojedinosti o dolasku prvog zagrebačkog biskupa Duha u Zagrebu.

² Nada Klaić, *Zagreb u srednjem vijeku*, Zagreb: Liber, 1982., 300-301.

³ Antun Škvorčević, *Zagrebačka biskupija i Zagreb*, u: *zbornik u čast kardinala Franje Kuharića*, Zagreb: Nadbiskupija Zagreb, 1995., 103-107.

samo u rukopisima. To su Rafael Levaković (1590.-1650.), zatim Benedikt Vinković (1637.-1642.), Pavao Ritter Vitezović (1650.-1713.) i Tomo Kovačević (1664.-1724.).⁴ Sva četvorica obuhvatila su razvoj katedrale u sklopu svojih spoznaja o biskupiji, a njihove interpretacije izvora iako su ih dovele do sličnih zaključaka, ujedno su i različita u pitanju mjesta najstarije crkve, vremena izgradnje i osobe koja je potaknula izgradnju. No, ustvari prvu tiskanu povijest katedrale napisao je Baltazar Adam Krčelić 1770. godine.⁵

Kao što smo već naveli u prijašnjem poglavlju, u ovom radu bazirat ćemo se na tezi da je kralj Ladislav osnovao biskupiju. Ukoliko je osnovao biskupiju, utoliko je i morao postojati neki sakralni prostor. No, i dan danas postoji dilema kod istraživača koji su istraživali početke katedrale o kakvom se to sakralnom prostoru tada radilo. U pretpostavci da se već tada radilo o prvostolnici, javljaju se i pitanja je li kralj Ladislav uistinu sagradio katedralu, je li samo započeo i dao nasljednicima da ju završe ili je funkciju katedrale već pridao nekoj postojećoj crkvi. Već spomenuti najstariji historiografi i drugi smatraju da je Ladislav ili sagradio katedralu ili je barem bio utemeljitelj katedrale. Primjerice, tako Rafael Levaković, Benedikt Vinković, Ljubo Karaman, Ivan Gorički, Ivan Tomko Mrnavić, Daniel Farlati i Ivan Kukuljević Saksinski, smatraju Ladislava graditeljem prve crkve.⁶ Nasuprot njihovim mišljenjima, historiografi poput Ivana Krstitelja Tkalčića, Ivana Rittera Vitezovića i Nade Klaić smatraju da je Ladislav već postojećoj crkvi pripisao funkciju prve prvostolnice. Ovime možemo reći da postoje podvojena mišljenja, onih koji tvrde da je Ladislav graditelj i oni koji tvrde da je Ladislav odredio već postojeću crkvu.

Ivan Krstitelj Tkalčić, teolog i povjesničar, kao što smo već naveli smatra da Ladislav nije izgradio katedralu. On ne može zamisliti da su zagrebački biskupi kroz pola 12. stoljeća obavljali službu u neposvećenju stolnoj crkvi koju je sagradio Ladislav.⁷ Stoga, biskupi su služili službu u crkvi koja je postojala u Zagrebu prije Ladislavove.⁸ Također, Tkalčić zaključuje da Ladislav nije sagradio katedralu jer bi se onda tako važan podatak morao nalaziti u Felicijevoj povelji. Prema tome, ukoliko je ova povelja vjerodostojni dokument, utoliko Ladislav je uistinu osnovao biskupiju i na njezino čelo postavio biskupa Duha, ali nije sagradio novu crkvu jer o toj građevnoj djelatnosti nema izvora i ne može ga biti. Osim toga,

⁴ Ana Deanović, Željka Čorak, *Zagrebačka katedrala*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1988., 11.

⁵ Baltazar Adam Krčelić, *Povijest zagrebačke stolne crkve (Historiarum cathedralis ecclesiae Zagrabienensis)*, 1770.

⁶ Ana Deanović, Željka Čorak, (BILJ. 4), 16.

⁷ Zagrebačka katedrala tek je posvećena 1217. godine.

⁸ Nada Klaić, *Tobožnji Ladislavov „monasterium sancti Stephani regis“ u Zagrebu*, Peristil 24, Zagreb, 35.

uzima se i u sumnju da je Ladislav sagradio novu crkvu jer je mjesec dana nakon osnutka biskupije umro.⁹

Gjuro Szabo tvrdi da je kralj Ladislav uistinu osnovao biskupiju 1094. godine, ali nije započeo gradnju nove katedrale. Katedralu su gradili drugi i to kroz period od 123 godine, od osnutka biskupije do posvećenja 1217. godine.¹⁰

O kojoj se god pretpostavci radilo, dolazimo do zaključka da je u Zagrebu trebalo već postojati neko naselje, jer bez naselja ne bi mogla postojati već neka crkva niti se ne bi gradila nova. Takvo naselje također trebalo je imati svoju urbanu strukturu i postojeće sakralne objekte, kako bi privuklo Ladislavovu pozornost. Teško bi nam bilo zamislivo da bi Ladislav u slabo razvijenom naselju osnovao biskupiju, a i na koncilima iz 4. stoljeća utvrđeno je da se biskupije ne smiju osnivati u malenim mjestima slabog značenja. S ovom tvrdnjom da je u Zagrebu postojalo već naselje slaže se i Nada Klaić. Polazeći od dokumenata koji spominju da je na tom mjestu već u 10. stoljeću postojala utvrda, kada su ugarski vojskovođe prešavši Dravu zauzeli najprije Zagreb, smatra da je već u tom stoljeću naselje postojalo. Također, nadovezuje se na malobrojne podatke o knezu Ljudevitu Posavskom, koji nam daju pretpostavku da je zagrebačka utvrda, iako tek vrlo jednostavna poput maloga grada, postojala u Ljudevitovo vrijeme u 9. stoljeću.¹¹

Najopsežnija iskapanja na području između kapele sv. Stjepana i današnje katedrale vodila je Ana Deanović. O svojim istraživanjima pisala je u člancima *Zagrebačka katedrala – prošlost u sadašnjosti* i *Zagrebačka katedrala u okvirima novih iskapanja*.¹² Naime, njezina arheološka istraživanja objavljena su samo u člancima, stoga ovdje je više riječ o njezinim interpretacijama, a ne sigurnosnim objektivnim rezultatima i činjenicama. No, kako su nam njezini radovi u ovom trenutku najdostupniji mi ćemo se osvrnuti na njezina istraživanja i arheološke rezultate.

Prema istraživanjima Ane Deanović, autorica pretpostavlja da se prva crkva nalazila na mjestu današnje kapele sv. Marije (sl. 2), jer je u njezinim istočnim temeljima pronađeno nekoliko ulomaka građevnog materijala koji se datira u 10. stoljeće. Prema analizi građevnog materijala možemo utvrditi da je Ladislav gradio crkvu kamenom lomljencem, vezanog grubom žbukom potočnog pijeska krupnijeg zrna.¹³ U isti period pripisuju se i nalazi

⁹ Nada Klaić (BILJ. 8), 40.

¹⁰ Gjuro Szabo, *Prilozi za građevinu zagrebačke katedrale*, u: *Narodna starina*, 8 (19), Zagreb: edicije Muzeja grada Zagreba, 1929., 67.

¹¹ Ana Deanović, Željka Čorak, (BILJ. 4), 17.

¹² Ana Deanović, *Zagrebačka katedrala – prošlost u sadašnjosti*, u: *Časopis Kaj*, 1979.

Ana Deanović, *Zagrebačka katedrala u okvirima novih iskapanja*, u: *Iz starog i novog Zagreba III*, 1963.

¹³ Ana Deanović, Željka Čorak, (BILJ. 4), 18.

crkvenog oltara od kojeg je sačuvan ulomak menze i ulomak kapitela, koji su pronađeni u kapeli sv. Stjepana. Prema obliku menze s križevima ona svojim oblikom podsjeća na tadašnju tradiciju 10. i 11. stoljeća, dok kvaliteta kapitela koji je pronađen u zidu kapele navodi nas da se radilo o građevini sa svečanim obilježjem. Iako o tlocrtu prve crkve ne možemo ništa pouzdano tvrditi, no o mjestu i početku gradnje Ana Deanović navodi da prema postojećim fragmentima možemo prvu crkvu smjestiti na mjesto spomenute kapele sv. Marije u razdoblje između 10. i 11. stoljeća.

3.2. „Predtatarska” ili Prodanova katedrala (od 2. pol. 12. stoljeća do 1242.)

Problem nastanka katedrale nasljednice nadovezuje se na probleme vezane uz Ladislavovu crkvu. Nedostaci podataka i ostataka također nam kompliciraju rješavanje problema uz građevinu koju nazivamo predtatarskom ili Prodanovom katedralom. Njezina lokacija i izgled i dan danas nam ostaje upitna.

Prvo, krenut ćemo od vjerojatnog početka gradnje nove predtatarske katedrale. Iako su nam izvori oskudni o gradnji katedrale, ipak možemo se osvrnuti na dvije listine koje nam govore o crkvi. Prvo je listina ugarsko-hrvatskog kralja Andrije II. iz 1217. godine,¹⁴ koja nam govori o podizanju biskupova novog staništa, utemeljenju nove crkvene organizacije, potvrđivanju crkvi sva prava i posvećivanju crkve.¹⁵ O istim ovim zbivanjima govori nam pouzdaniji Ivan arhiđakon Gorički u dijelu *Statuta zagrebačkog kaptola* iz 1334. godine. U statutu navodi da se u katedrali nalaze nadgrobne ploče biskupa Prodana (1175.), Dominika (1200.) i Gotharda (1214.).¹⁶ Ivan Krstitelj Tkalčić u *Prvostolna crkva zagrebačka nekoć i sada* navodi da je posveta tla dovoljan preduvjet za ukop, te da je u doba Prodanove smrti katedrala tek u počecima izgradnje. Stoga, on se ravna prema godini smrti Prodana kao početku, a posveti Andrije II. kao kraju izgradnje predtatarske katedrale. Zatim, u *Povijesnim spomenicima zagrebačke biskupije* navodi da je crkva nastala kroz 12. stoljeće kao romanička crkva, te da su se obredi do tada vršili u ranijoj crkvi prije Ladislavove katedrale, a da su se biskupi pokapali u izgradnji predtatarske katedrale.

Naime, postoje dva vrlo važna izvora koji nam svjedoče o mogućem izgledu predtatarske katedrale, a to su pečati zagrebačkoga Kaptola iz 1297. i 1371. godine (sl. 3). Na prikazu pečata uočavamo kako donator (sv. Stjepan) klečeći pred Bogorodicom prikazuje katedralu s dva zvonika, dvoslivnim krovom i bazilikalnom lađom iz koje viri apside. Mogući

¹⁴ Za listinu, objavljena u *Diplomatički zbornik* III/1905., 147-9., Nada Klaić smatra da je falsifikat.

¹⁵ Mladen Ančić, Desetljeće od godine 1091. do 1102. u zrcalu vrela, u: *Povijesni prilozi*, 17 (17), Zadar, 1998., 238.

¹⁶ Ana Deanović, Željka Čorak, (BILJ. 4), 21.

izgled katedrale koji nam predočuju pečati može nam potvrditi Ana Deanović u svojim arheološkim istraživanjima. Prvo, pretpostavlja da je prostor nove katedrale obuhvaćao današnje omjere katedrale od svetišta do zvonika. Nova katedrala obuhvatila je svojom južnom bočnom lađom staru Ladislavu crkvu, te tako se počela nadograđivati. Drugo, kao i sve crkve iz vremena Arpadovića u 12. stoljeću, autorica smatra da se po uzoru na lombardijsku benediktinsku arhitekturu radilo o trobrodnoj, troapsidalnoj crkvi s dvotoranjskim pročeljem bez transepta, a da je unutrašnjost bila raščlanjena s četiri ili pet traveja. Nadalje, pronađeni nalazi temelja kontrafora tvrde nam da su barem bočne lađe bile nadstvođene.¹⁷ Osim toga, autorica u temeljima današnjih zvonika pronalazi izvorne dijelove predtatarskih zvonika s kraja 12. i početka 13. stoljeća. No, bez daljnjih arheoloških istraživanja o tlocrtu ne možemo sa sigurnošću ništa tvrditi, već samo pretpostavljati.

Rezultati iskopavanja koji nam dokazuju postojanje teških kontrafora i masivnih zvonika odgovaraju stilskim karakteristikama romaničko-gotičkoga razdoblja, odnosno prijelaznog razdoblja od kraja 12. stoljeća do prve četvrtina 13. stoljeća. Zatim, u proporcijama građevine i mjeri francuskog lakta, kontraforima i obradi kamena klesancima prepoznamo djelovanje francuskih radionica.¹⁸ Utjecaji francuskih radionica, te francuska tehnička i kulturna dostignuća uvelike su utjecala na gradnju u vrijeme tadašnje Ugarske. Vrijeme gradnje u 12. i 13. stoljeću je vrijeme Bele III., Emerika (sin Stjepana I.) koji dolazi u Zagreb i daruje gradilište katedrale, te već spomenutog Andrije II. U povijesno i povijesno umjetničkim okolnostima Bela III. bio je u doticaju s Francuskom, te tako su ugarski spomenici bili pod utjecajem francuskog gotičkog graditeljstva, ali i njemačke arhitekture. Primjer drugih građevina koje su nastale u vrijeme Ugarske su crkve u Lebenyu, Jaku, Kerczu, Zirczu, Bini i drugdje. Takvi francuski utjecaji kod nas su došli u velikoj mjeri preko Ugarske čiji su vladari bili ljubitelji francuske arhitektonske tradicije.

Prema pečatu zagrebačkog Kaptola, sklopu katedrale pripadala je još jedna prigradnja. Prigradnja je bila smještena s južne strane katedrale, ali je bila ubrzo porušena, vjerojatno od strane Tartara. Sačuvala su se samo dva snažna kontrafora u sjevernom dijelu današnje kapele sv. Stjepana. Uzevši u obzir podatke Ljube Ivančana, gdje navodi da zbog velikog broja kanonika, a samo 33 klupe u katedrali, možemo pretpostaviti da se u ovoj pregradnji nalazio kor.¹⁹

¹⁷ Ana Deanović, Željka Čorak, (BILJ. 4), 20.

¹⁸ Ana Deanović, Željka Čorak, (BILJ. 4), 20-21.

¹⁹ Ljubo Ivančan, Stanovi zagrebačkih kanonika, Vjesnik Hrv. Arheol. Društva, 5., 1931.

Za kraj, Ana Deanović završetak radova na katedrali datira u vrijeme kada je Emerik posjetio Zagreb, dakle početkom 13. stoljeća. Ovo vrijeme također se poklapa i s vremenom posvete crkve, no već 1242. godine novonastala katedrala je stradala posredstvom provale Tatara kada je najvjerojatnije bila zapaljena.

3.3. Biskupska kapela Sv. Stjepana Prvomučenika (sredina 12. stoljeća)

Nakon provale Tatara 1242. godine i nanesene štete na grad i predtatarsku katedralu proći će gotovo tri desetljeća do prvih većih popravaka. Pojavljuju se pitanja i mišljenja o stanju uništenja katedrale, je li katedrala bila srušena sa zemljom ili nije bila u potpunosti razorena. Također pojavljuju se i pitanja u vezi južne prigradnje kapele sv. Stjepana Prvomučenika, a na koja ne možemo sigurnosno odgovoriti bez temeljnih arheoloških istraživanja.

Iako ne postoji vjerodostojni dokument koji bi nam povijesno odgovorio na pitanje tko je bio donator gradnje kapele, kada i kome ju je posvetio, opće je prihvaćeno mišljenje da kapelu podiže biskup Stjepan II. (1225-1247.) nakon povratka iz Dalmacije gdje je pobjegao pred Tatarima.²⁰ Kao autora ove teze Ana Deanović spominje Tomu Kovačevića. Prema Kovačeviću Stjepan II. sagradio je malu kapelu u čast svom zaštitniku sv. Stjepanu Prvomučeniku u blizini stolne crkve, dok je svojim nasljednicima ostavio popravak katedrale. Istog mišljenja je i Gjuro Szabo²¹ i Ivan Krstitelj Tkalčić. No, vrijedi napomenuti da su drugi historiografi u svojim tezama različito tumačili vrijeme nastanka i namjenu prostora. Također, neki historiografi pretpostavljali su da je funkcija kapele bila privremena zamjena katedrale za vrijeme njezine obnove, ali taj vrlo maleni prostor nije mogao odgovarati potrebama naselja. Stoga, prema nalazima u stilskim oblicima građevine mi ćemo ovdje prihvatiti mišljenja Kovačevića o biskupu Stjepanu II. kao potvrdu za građenje kapele.

Kapela sv. Stjepana Prvomučenika smjestila se prema sredini katedrale s njene južne strane, uz ostatke nekadašnje prigradnje. Ova pravokutna mala prostorija širine je tek 7 metara i dužine 10 metara, a unutrašnjost joj je raščlanjena s dva traveja, dok joj je svod križnorebrasti. (sl. 4) Nekadašnja kapela slobodno je stajala u prostoru, a naposljetku je bila stopljena s masivnim zidinama biskupske palače.

Iza današnjeg historicističkog pročelja, krije se neobična građevina, koja je izgubila svoju izvornu vanjštinu, ali je očuvana unutrašnjost. Stjepan II. započeo je gradnju svoje zavjetne crkve od ruševnih ostataka ranije prigradnje. Upotrijebio je dva masivna gotička

²⁰ Ana Deanović, Željka Čorak, (BILJ. 4), 24.

²¹ Gjuro Szabo, (BILJ. 10), 67.

kontrafora i zid od lomljenca koji se spajaju na sjevernoj strani kapele. Gradnja je započela od sjeverne strane, prema jugu gradeći tako nove romaničke zidove od opeke. Arheološka iskapanja ukazuju nam da su se nekadašnje unutarnje strane prigradnje na zid od lomljenca, uz stari kontrafor, na novom pročelju prislonila dva plitka kontrafora poput onih koji su se nizali na istočnoj i zapadnoj strani.²² Zbog svog načina nastanka, što je kapela iskoristila kontrafore južne prigradnje katedrale za svoj sjeverni zid, ona nam je zato orijentirana sjever – jug, a ne istok – zapad kako je to inače bilo uobičajeno. Ovom orijentacijom dolazimo i do pitanja gdje se nalazio izvorni oltar. Ivan Krstitelj Tkalčić smatra da je nekadašnji ulaz u kapelu bio s južne strane, a da se oltar nalazio na sjevernoj strani kapele. No, istraživanja su nam dokazala da se oltar nalazio upravo suprotno, i to na južnoj strani, a da je ulaz bio sa sjeverne strane kapele. U istraživanjima i razmatranjima možemo uočiti da je sjeverni zid bio potpuno likovni zanemaren, dok je južni zid određivao os prostora s oltarom i gotičkom rozetom.

U kombinaciji kamena lomljenca i opeke, može se likovno naslutiti romanička tradicija. Ana Deanović spominje utjecaj ponajprije Lombardije, što nam i u dematerijalizaciji gotičkog potpornjaka u zidu od opeke, otkriva lombardijskog graditelja. U Lombardiji, za razliku od Francuske, zide i dalje igra glavnu ulogu gdje se potpornjaci stapaju sa zidom od opeke. Također, peterolisna rozeta, mali okrugli trolisni prozor i veličina opeke romaničkog mjerila koja je rađena bez kalupa, govori nam o blizini lombardijskih utjecaja. Interijer kapele pokazuje nam naprednije značajke lombardijske gotike „prosjačkih redova”.²³ Taj pravokutni prostor jedinstvenog volumena s dva traveja, bez dodatne apside, s naglašenim ravnim linijama i pravog kuta predstavlja nam novu temu u srednjovjekovnoj sakralnoj arhitekturi koju su u prvoj polovici 13. stoljeća upravo razvijali franjevci i dominikanci. Ovaj jedinstveni prostor usmjeren je svojom osi prema oltaru koji je prislonjen uz južni zid, rastvorena s dvije bifore i okulusom. (sl. 5.) Svojim arhitektonskim detaljima kapela sv. Stjepana Prvomučenika pokazuje nam sličnosti sa starom sakristijom predtatarske katedrale. Sličnosti se ponajprije očituju u rebrima kruškolika oblika koja su identične veličine i u kapeli i sakristiji. Nadalje, sličnosti su uočljive i u jednostavnim prizmatičnim oblicima baza sa završetkom u obliku kalote, s dva prstena uza svaki polustup snopa, koji su karakteristični u francuskoj arhitekturi katedrala s kraja 12. stoljeća. Iz francuskih gradilišta sve se to prenosilo i u Europu, što nam sličnosti u kapeli i sakristiji navode da je radionica zagrebačke katedrale serijski izrađivala dijelove arhitektonske plastike.

²² Ana Deanović, Željka Čorak, (BILJ. 4), 24-25.

²³ Ana Deanović, Željka Čorak, (BILJ. 4), 28.

3.4. Biskup Timotej i njegova katedrala (druga polovica 13. stoljeća)

Nakon tatarskih napada napisano je više isprava koje su na različiti način ocjenjivale stupanj oštećenja predtatarske katedrale. Upravo zbog brojnosti isprava i doživljavanja napada, mnogi istraživači različito su definirali štete koja su nanesene. Primjerice, Ivan Krstitelj Tkalčić, Gjuro Szabo i drugi historiografi, pretpostavljali su da je katedrala bila srušena do temelja, dok su Toma Kovačević i Benedikt Vinković smatrali da nije bila srušena do temelja.²⁴ Ana Deanović u svojim razmatranjima, navodi da Tatarima nije bilo tada u interesu razaranje katedrale do temelja, već da im je prvotni cilj bio progon Bele IV. koji je pobjegao u Dalmaciju. Stoga, katedrala vjerojatno nije bila srušena do temelja, već oštećena, prvenstveno požarima.

Prvi pokušaj poduhvata obnove katedrale bio je biskupa Filipa (1247-1262.). Biskup Filip zatražio je od pape odobrenje obnove katedrale, ali kasnije je promijenio mišljenje i traži odobrenje kako bi izgradio novu katedralu na drugom mjestu kojem ne prijeti rušenje. Papa odobrava njegove zahtjeve, ali unatoč tome Filip odustaje, i traži 1262. godine samo oprost za posjet crkvi. Nakon biskupa Filipa imenovan je njegov nasljednik biskup Timotej (1263-1287.).²⁵

Biskup Timotej stolovao je u razdoblju od 1263. godine do 1287., a osobno ga je odabrao papa Urban IV. Također, slažemo se da je Timotej prvi biskup koji je započeo obnovu Zagrebačke katedrale. Najvažniji dokument koji nam spominje obnovu katedrale za vrijeme biskupa Timoteja je isprava kralja Stjepana V. (1270-1272.) iz 1272. godine. U ispravi se uz potvrdu povlastica, spominje kako je Timotej obnovio zagrebačku crkvu koja je bila u raspadnom stanju.²⁶ Također, iz ovoga zapisa Stjepana V. možemo zaključiti da biskup Timotej nije počeo graditi katedralu na novom povoljnijem mjestu koje je tražio prethodni biskup, te da je iz postojećih temelja počeo popravljati urušenu crkvu. Gjuro Szabo²⁷ i Ivan arhidakon Gorički također se pozivaju na povelju Stjepana V. Ivan arhidakon Gorički tako smatra da Timotej započinje gradnju katedrale iz temelja u suvremenom gotičkom stilu, te da ju je opremio novim ukrasima i liturgijskim predmetima.

Rezultati iskopavanja Ane Deanović uz listine o katedrali, navode nas na zaključak da je Timotej uistinu nastavio gradnju od starih temelja predtatarske katedrale. Prema tome, Timotejeva crkva također je trebala biti trobrodna i troapsidalna bazilika, bez transepta, sa

²⁴ Ana Deanović, Željka Čorak, (BILJ. 4), 40.

²⁵ Ana Deanović, Željka Čorak, (BILJ. 4), 40.

²⁶ Anita Jambreč, Silvija Lipovac, Marija Sabolić, Odnos moći zagrebačkog biskupa i zagrebačkog Kaptola u trinaestom stoljeću, u: *Rostra: Časopis studenata povijesti Sveučilišta u Zadru*, 4 (4), 24.

²⁷ Gjuro Szabo, (BILJ. 10), 68.

zvoncima u pročelju. (sl. 6) Graditelj je započeo novu gradnju novim načinom tlocrtnog koncepta zvanom triangulacija. Tako je u starijoj mreži kvadrature rasporedio građevne jedinice neovisno o temeljima.²⁸ Novo svetište koncipirano je kao veliki šesterokut istostraničnih trokuta, a taj se koncept prosljeđuje i do bočnih apsida, dok traveje u sakristiji raspoređuje triangulacijom. Iz toga nam proizlazi da nam tlocrt svetišta pokazuje dva traveja i tri poligonalne apsida, od kojih je središnja apsida veća i izduženija prema istoku, a sve to bilo je nadsvođeno križno-rebrastim svodom. Između središnje i bočnih apsida, na mjestu gdje se susreću njihovi kontrafori smjestila su se dva cilindrična tornjića sa stubištem. Duboki prostor središnje apsida, odnosno svetišta, obavijen je svjetlom koje dolazi kroz pet širokih i izduženih gotičkih prozora, iznad kojih se nalazi po jedna rozeta. Također, pretpostavlja se da su u vrijeme gradnje svetišta, istovremeno djelomično postavljeni temelji zvonika i da su bili izgrađeni do prvoga kata.

Nadalje, postoje i dokumenti koji nam svjedoče da je biskup Timotej u sakristiji posvetio oltar sv. Petra i Pavla 21. travnja 1275. godine, te 25. kolovoza iste godine posvećuje i oltar sv. Ladislava u sjevernoj apsidi. Zatim, u južnoj apsidi posvećuje i oltar Blažene Djevice Marije 21. kolovoza 1284. godine, gdje se i Timotej dao pod njom pokopati 1287. godine. Ne spominje se da je posvetio oltar u glavnoj apsidi, te se zato pretpostavlja da je vjerojatno htio zadržati stari glavni oltar.

Naime, vrijedi napomenuti da su svi istraživači i historiografi koji su proučavali i bavili se katedralom osvrnuli na sličnosti njezina tlocrta i tlocrta crkve Sv. Urbana u francuskom gradu Troyesu, čija je gradnja započela 1262. godine. (sl. 6. i 7.) Sličnosti tlocrta prihvaćao je i Gjur Szabo koji je također povlačio i usporedbe s katedralom u Regensburgu (sl. 8.), koja je izgrađena oko 1277. godine. Vrijedi spomenuti da je katedralu u Regensburgu izradio učenik (Erwin von Steinbach) graditelja crkve Sv. Urbana (Jean Langlois). Ljubo Karaman sličnosti argumentira tvrdnjom da je biskup Timotej, koji je bio kancelar pape Urbana IV. u Rimu, u vrijeme kada je papa pripremao gradnju crkve svoga zaštitnika u svome rodnome gradu, zasigurno vidio nacрте gradnje crkve sv. Urbana. Neki čak smatraju da je Timotej s papom posjetio gradilište te je tako osobno nadzirao radove i njezin razvoj.²⁹ Postoje i mišljenja onih koji se protive takvom tumačenju, tako primjerice Zdenko Kolacio koji tvrdi da se u to doba nisu još izrađivali planovi i nacrti, već samo improvizirane bilješke. I Karaman i Kolacio upućuju nas da pročelja objiju crkvi nemaju nikakvih srodnosti (sl. 9.), no Ana Deanović upućuje nas ponajprije na sličnosti njihovog apsidalnog dijela. (sl. 6., 7., 10.)

²⁸ Ana Deanović, Željka Čorak, (BILJ. 4), 42.

²⁹ Ana Deanović, Željka Čorak, (BILJ. 4), 45.

Jean Langlois bio je inovativan u projektiranju novog koncepta svetišta. Dosadašnji neizmjenjivi oblik bazilikalnog apsidalnog svetišta s tri apside, od kojih je ona središnja tek neznatno izduljenija, graditelj uvodi novi koncept gdje postavlja izduženu apsidu svetišta koja je gotovo izdvojena od tlocrtnog okvira. Također, uz pomoć bočnih apsida, koje su smanjene, snižene i odvojene od svetišta s dva cilindrična tornjića postiže veći naglasak na glavni prostor svetišta. Ovakvo posve novije raščlanjivanje prostora, gdje se napušta ideja deambulatorija, nalazimo i na sklopu naše zagrebačke katedrale. I u Zagrebu i Troyesu svetišta se otvaraju arkadama prema bočnim apsidama. Nad arkadama produžuje se dalje zid u vis koji se otvaraju dvjema rozetama. Iako je sakristija još pravokutna s dva traveja u dva odvojena prostora i bez unutarnje razigranosti, prema Karamanu, Zagrebačka katedrala jedan je od prvih primjera početka srednjoeuropske rane gotike na području Hrvatske koji podsjeća na francuske uzore.

Iako se neki istraživači ne slažu s tezom da je Timotej vidio određene planove i nacрте, te da je prisustvovao arhitektonskim projektima u Troyesu, možemo sa dozom sigurnosti ovdje reći da se ipak uviđaju određeni francuski uzori. Neki pretpostavljaju tako da je biskup Timotej i pozvao nekolicinu graditelja s gradilišta u Troyesu za gradnju zagrebačke katedrale. No, neovisno o mogućim utjecajima, planovima i povezanosti Timoteja s papom Urbanom IV., možemo zasigurno reći da je Timotejev sklop jedan od početaka novog poglavlja zagrebačke katedrale.

3.5. Vrijeme formiranja katedrale – lađa i zvonici (14. - 15. stoljeća)

Izgleda nam da je nakon Timotejeva projekta i izgradnje svetišnog dijela nastupilo razdoblje u kojem je katedrala čekala svoj nastavak izgradnje, jer nije bilo povoljnih prilika za nove građevne djelatnosti. Nakon Timoteja nekoliko se biskupa izmijenilo, ali niti jedan nam nije ostavio dokaz o napretku gradnje. Posljedice tatarskih razaranja, politička zbivanja, zatim oštećenja koja je katedrala zadobila u razdoblju od 14. do 17. stoljeća, te osobito restauracija u 19. stoljeću otežala su istraživačima sigurnost u donošenju odluka što se događalo na gradilištu prvostolnice početkom 14. stoljeća. Postoji nekoliko interpretacija istraživača o pitanju kronologije i nastanka nove lađe, ali mi ćemo se ovdje osvrnuti na dvije najvažnije interpretacije, a to su prema Zorislavu Horvatu i Ani Deanović.

3.5.1 Kronologija lađe zagrebačke katedrale prema interpretaciji Zorislava

Horvata

Problemom kronologije lađe zagrebačke katedrale najdetaljnije se bavio Zorislav Horvat. Tom problemu najopsežnije se posvetio u članku „Izgradnja lađe zagrebačke katedrale”³⁰, gdje je proces izgradnje lađe podijelio na pet etapa koje vezuje uz razdoblja stolovanja pojedinih biskupa. (sl. 11., 12., 13.)

Prvu fazu građevne djelatnosti lađe pripisuje biskupu Augustinu Kažotiću (1303-1322.) upravo zbog njegovog dužeg razdoblja biskupovanja. Ova faza nije obimna, ali odredila nam je granice u dužini, broju svodnih polja, zvonike na pročelju, te nam je definirala dvoransku koncepciju prostora, a sve to potaknuto je biskupovom dominikanskom pozadinom.³¹ Za vrijeme biskupa Kažotića završen je samo donji dio zida sjeverne lađe i sjevernog zvonika.

Drugu fazu izgradnje pripisuje biskupu Stjepanu III. Kanižaju (1356-1375.). Sudeći po grbovima biskupa, izgradnju smješta od 1356. do 1366. godine.³² U ovoj fazi već se vide ideje dvorskog koncepta lađe, što se najbolje vidi u zidu južne lađe i zvonika koji je dovršen do početka svoda zajedno s četiri do pet kapitela. Osim toga, završena je srednja trećina sjevernog zida i sjevernog zvonika, a vjerojatno je na zapadnom pročelju sagrađen i portal.

Nadalje, treću fazu pripisuje biskupu Eberhardu Albenau (1397-1406.), a tvrdi da se u tom razdoblju gradi gornji dio zida sjeverne i južne lađe, veći dio sjevernog zvonika, gornji dio južnog zvonika i pretpostavlja izgradnju gornje polovice zapadnog pročelja i stupova u lađi.

Autor četvrtu fazu pripisuje biskupu Ivanu Albenu (1422-1433.). Biskupovi grbovi nalaze se na dva mjesta južne lađe, a upravo zato ovoj fazi pripisuje se i izgradnja dijelova južnog zida lađe i gornjih dijelova južnog zvonika. No, autor nam također navodi da se zbog izmjena dijelova Hermanna Bolléa baš u tom dijelu ne može sa sigurnošću odrediti izgradnja u ovoj fazi.

Zadnju, petu fazu obilježio je biskup Osvald Thuz Svetoladislavski (1466-1499.) za kojega se tvrdi da je najintenzivniji graditelj katedrale. U njegovo vrijeme biskupovanja završeni su lukovi između stupova lađe, podignuto je krovništvo lađe i empore pred svetištem. Tek u 16. stoljeću za vrijeme biskupa Luke Baratina (1500-1510.) lađe su presvođene, a

³⁰ Zorislav Horvat, Izgradnja lađe zagrebačke katedrale, u: *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, 23 (1), Zagreb, 1980.,

³¹ Zorislav Horvat, (BILJ. 29.), 87. i 90.

³² Zorislav Horvat, (BILJ. 29.), 91.

vjerojatno su i zvonici tada bili izgrađeni do visine pokrovnog vijenca, te ovime završava razdoblje gotike u gradnji lađe katedrale.

3.5.2 Kronologija lađe zagrebačke katedrale prema interpretaciji Ane Deanović

Drugi autori poput Baltazara A. Krčelića i Ane Deanović, smatraju da biskup Kažotić zbog drugih obaveza nije bio ni vremenski ni materijalno spreman poduzimati tako velike građevne djelatnosti, pa je tako biskup samo popravio građevinu te ju je eventualno opremio pokućstvom. I Krčelić i Ljubo Karaman slažu se da je tek biskup Jacobus II. de Placentia (1343-1348.) prvi nastavljač gradnje, a tu tvrdnju pokrepljuju podatkom da je biskup 1344. godine zatražio dopuštenje od pape da udijeli oprost od jedne godine i četrdeset dana svima onima koji pri posjetu daruju katedralu.³³ No, u ovom dijelu osvrnut ćemo se na interpretaciju Ane Deanović. Ana Deanović predstavlja svoju tvrdnju gdje početke ozbiljnije gradnje pomiče u doba biskupa Stjepana III. Kanižaja.³⁴ U ispravi Ljudevita I. saznajemo da je biskup Kanižaj izabran za novog zagrebačkoga biskupa 1356. godine, te bio je i banski namjesnik. Posljednji put biskup se spominje 1374. godine, iako se smatra da je umro godinu nakon.

Prema Ani Deanović biskup Timotej je nakon tatarskih napada zadržao staru lađu koju je eventualno popravio, a tek su graditelji biskupa Stjepana III. započeli rušenje dijelova predtatarske katedrale. Krenulo se sa rušenjem i gradnjom od sjevernog dijela dok je južna lađa još ostala stajati nekog vrijeme, a stariji zvonici i portal su zadržani. Gradnju lađe biskup je zamislio u bazilikalnom obliku, gdje je graditelj prostor između zvonika i svetišta (Timotejeva sklopa) podijelio u četiri traveja od kojih nisu svi jednakih razmjera.³⁵ Sjevernu lađu podupirali su novi plitki i jednostavni kontrafori za razliku od južnih koji su bili bogatije profilirani jer potječu iz kasnijih vremena.

Daljnji razvoj gradnje lađe autorica također pripisuje biskupu Eberhardu Albenu za čije se vrijeme puno toga promijenilo. Upravo zbog njegove zamisli velike dvoranske lađe, zidovi se povisuju gdje su bočni brodovi niži od glavnog broda, te dolazi do promjena u pročelju sa zvoncima. Biskup Eberhard iz Praga dovodi klesare i graditelje, pa tako se utjecaji praške škole Petra Parlera mogu vidjeti upravo u promjeni profilacije na prozorima zida sjeverne lađe i drugim ukrasima romaničkoga vremena.³⁶ Također, grbovi biskupa Eberharda koji se nalaze na nekoliko mjesta unutar katedrale svjedoče nam o njegovoj djelatnosti. Tako nam jedan grb koji se nalazi iznad Stjepanova u sjevernoj lađi svjedoči da je

³³ Ana Deanović, Željka Čorak, (BILJ. 4), 56.

³⁴ Ana Deanović, Željka Čorak, (BILJ. 4), 56.

³⁵ Ana Deanović, Željka Čorak, (BILJ. 4), 57.

³⁶ Zorislav Horvat, (BILJ. 29.), 93.

povisio stupove, polustupove i kontrafore u glavnoj i sjevernoj lađi, te grb u jugozapadnom kutu uz zvonik svjedoči nam o gradnji gornjeg dijela južne lađe i južnog zvonika.

Nadalje, biskupu Ivanu Albenu autorica pripisuje daljnji razvoj gradnje i kraj. Sudeći po njegovu grbu na južnoj strani i stilskim oblicima kapitela, biskupu se pridaje zasluga za dovršetak južne lađe i pretpostavlja se da je dovršio zid južne apside s prozorima.³⁷

Biskup Osvald Thuz Svetoladislavski ostavio je veliku svotu od 19.000 forinti za izgradnju svodova, krovišta, zvonika i završetak katedrale.³⁸ No, zbog određenih nesporazuma u njegovoj oporuci, biskup nasljednik Luka Baratin nije raspolagao cijelom svotom te je završio križnorebraste svodove, vjerojatno zvonike i utvrdio katedralu.

3.6. Renesanse katedralne utvrde (15. – 16. stoljeća)

Zbog turske opasnosti u 15. stoljeću Hrvatska se pretvara u ratni tabor i gradilište utvrda. Upravo zbog tih nesigurnih vremena zaustavila se gradnja katedrale, te biskup Osvald Thuz 1469. godine započinje gradnju prvih obrambenih zidina s kulama oko cijelog kaptolskog naselja i katedrale. (sl. 14.)

Prema Ani Deanović, radovi su započeli od istočne strane prema zapadu. Kako bi se gradnja nastavila, biskup Luka Baratin trebao je žrtvovati dvije građevine, kapelu Sv. Stjepana i crkvu Sv. Emerika. Kapela uz pojačane zidove postaje polukula, dok su crkvu morali srušiti i na njenom je mjestu izgrađena kula cilindričnog oblika (nalazila se nasuprot ulaza u katedralu). Nakon smrti biskupa Baratina, daljnja gradnja dodijeljena je Jurju arhiđakonu Čazmanskome koji je radio u suradnji s graditeljem Petrom Alemanusom, Jurjem od Ivaniča i Jurkom Kranjecom, od 1511. do 1521. godine. U periodu 1520. završen je glavni dio gradnje katedralne utvrde.

Katedralna utvrda činila je jugoistočni ugao kaptolske utvrde. Ima oblik nepravilnog trapeza koji se sastoji od utvrdnih zidova, šest kula cilindrične osnove i dviju pravokutne osnove. Zidine su podignute kada i kule, a kroz stoljeća bile su popravljene. Utvrda se sastojala od ukupno osam kula³⁹ karakterističnih za upravo renesansu fortifikaciju. Cilindrične kule su ujedno rani znak pojave takvih kula u našim kopnenim krajevima. Građene su potpuno jednostavno, čisto, bez vijenaca i nepotrebnih ukrasa.

³⁷ Ana Deanović, Željka Čorak, (BILJ. 4), 62.

³⁸ Ana Deanović, Željka Čorak, (BILJ. 4), 63.

³⁹ Popis osam kula prema Lelji Dobronić, u: *Zagrebačka biskupska tvrđa*: Kula biskupskog dvora (južna kula), Kula Nebojan (jugozapadna kula), Kula „iza palače“ (jugoistočna kula), Kula velikih vrata (istočna kula), Kula malih vrata, tj. Bakačeva kula (zapadna kula), Kula kod sijena (sjeveroistočna kula), Kula prema Kaptolu (sjeverna kula), Domitrovićeva kula (sjeverozapadna kula)

Središnja cilindrična kula (Kula malih vrata) na zapadnim zidinama bila je nešto veća od ostalih. Prozvana je Bakačevom kulom po ostrogonskom nadbiskupu i kardinalu Tomi Bakaču Erdődyju, nasljedniku biskupa Baratina. Grb Erdődyja i godina 1517. bili su uklesani u kamenu ploču koja se nalazila na utvrđi.⁴⁰

Najbolju usporedbu smjene stilova između gotike i renesanse možemo vidjeti upravo između katedrale i utvrde. Utvrde već u 17. stoljeću, nakon smanjenja turske opasnosti, dobivaju i nove namjene. A nakon rušenja zidina u 19. stoljeću, danas su nam očuvane samo istočne i južne zidine s kulama.

3.7. Katedrala u 17. i 18. stoljeću

Još u 15. stoljeću biskup Thuz ostavio je svotu forinti za izgradnju zvonika katedrale, ali ta mu je želja prekinuta zbog turske opasnosti. Tek 1636. godine sklopljen je novi ugovor s kranjskim majstorom Ivanom Albertalom o izgradnji južnog zvonika.⁴¹ Na bivšim masivnim romaničkim temeljima i dijelom gotičkim potpornjacima nizaao se južni zvonik. (sl. 15.) Zvonik se sastojao od ukupno pet katova koji su bili odvojeni vijencem. Katovi su se postepeno sužavali, a renesansne bifore povećavale od dolje prema gore. Na zadnjem katu smjestio se sat, a iznad njega terasa s renesansnom lanternom.

Nadalje, paralelno uz gradnju zvonika biskup Benedikt Vinković (1637. – 1642.) ruši stariji gotički portal kako bi napravio novi. Biskup se odlučio za izgradnju jednostavnog romaničkog portala, iako su tada portali bili u baroknim raskošnim oblicima. (sl. 16.) Zaslužni graditelji za ovaj portal bili su kamenar Kozma Müller iz Krškoga u Kranjskoj i kipar Ackermann. Prema ugovoru iz 1640. godine Müller je trebao starije stupove s portala otklesati i staviti nove, te isklesati i staviti nove kipove nad portalom u niše.⁴² Radi se o istaknutom visokom portalu sa zabatom u kojem su u plitkim nišama, rasporedene u obliku trokuta oko portala, postavljeni likovi apostola sa središnjim likom Krista. S lijeve i desne strane portala u visini kapitela u nišama postavljeni su likovi Marije i anđela Gabrijela, a ispod njih sv. kralja Stjepana i kralja Ladislava. Lukovi portala sužavaju se stubasto prema ulazu, a uokvireni su romaničkim stiliziranim motivom rovaša.

1646. godine katedralu je zadesio veliki požar u kojem je izgorio krov i popucao svod. Ivan Albertal pristupa i obnovi prvotnih gotičkih svodova koji se više nisu upirali na starije

⁴⁰ Ana Deanović, Željka Čorak, (BILJ. 4), 71.

⁴¹ Ana Deanović, Željka Čorak, (BILJ. 4), 73.

⁴² Ana Deanović, Željka Čorak, (BILJ. 4), 74.

polustupove, već na zidove. Zanimljivo nam je ovdje napomenuti i vidjeti kako su nadareni umjetnici 16. i 17. stoljeća ipak slijedili naredbe o izvedbi već zastarjelih stilova.

4. HERMAN BOLLÉ I NEOGOTIČKA OBNOVA

Nakon požara u 17. stoljeću pa sve do Velikog potresa 9. studenoga 1880., katedrala je uglavnom obilježena neprestanim pregradnjama i popravcima unutrašnjosti. Potres je bio jačine 6,3 M_Li razorio je brojne zagrebačke zgrade, a najoštećeniji dio grada bio je Kaptol s katedralom koja je pretrpjela tolike štete da je bila potrebna temeljita obnova. O temeljitim opisima oštećenja koja su zadesila katedralu, detaljnoj inspekciji i preciznim planovima o budućim radovima na njenoj obnovi, Herman Bollé piše nam u svojem *Programu o obnovi prvostolne crkve zagrebačke*.⁴³

Herman Bollé bio je najznačajniji učenik Friedricha von Schmidta koji je postao dominantna osoba hrvatske arhitekture krajem 19. i početkom 20. stoljeća. Podrijetlom je iz Kölna, glavnih centara arhitekture historicizma, gdje je i radio neko vrijeme kao pripravnici građevinski poduzetnik kölnske katedrale.⁴⁴ U dodir s Hrvatskom Bollé dolazi zahvaljujući već postojećim Schmidtovim kontaktima, a počinje raditi na našem području već početkom 70-ih godina 19. stoljeća. S obzirom na veliki broj poslova koje je radio u Hrvatskoj i radova na obnovi zagrebačke katedrale zajedno sa Schmidtom, Bollé se 1879. trajno nastanjuje u Zagrebu. Dva mjeseca nakon preseljenja, 1. siječnja 1880., zagrebački Nadbiskupski duhovni stol imenovao je Bolléa nadglednikom nacrti i troškova crkve, a već šest dana nakon potresa, 15. studenoga 1880., imenovan je glavnim arhitektom pri obnovi svih kaptolskih građevina.⁴⁵ Dokumentacija iz 1881. godine pokazuje nam da je preuzeo sve poslove oko potpune obnove Stolnog kaptola zajedno sa zagrebačkom katedralom. Bio je glavni nadzornik radova i odobravao je svaki projekt zajedno s kanonikom Franjom Gašparićem, Franjom Račkim i Konradom Šnapom. Na obnovi katedrale Bollé je radio u razdoblju od 1880. do 1902. kada su skinute skele.

Bollé nam u svojem programu obnove iz 1885. opisuje kako su nastradali svi oni ranije krivo izgrađeni i obnovljeni dijelovi katedrale. Pa tako, potres je srušio neke od slabijih konstrukcijskih dijelova (npr. svod svetišta iz 17. stoljeća i nagnuo se pilon glavnog broda zbog kojega je postojala opasnost od rušenja cijele unutrašnjosti) i ozbiljno oštetio gornji dio

⁴³ Dražen Ančić, Zagrebačka katedrala u potresu 1880. i njezina današnja obnova, u: *Građevinar*, 52(11)., Zagreb, 2000., 659.

⁴⁴ Dragan Damjanović, Bečka Akademija likovnih umjetnosti i hrvatska arhitektura historicizma. Hrvatski učenici Friedricha von Schmidta, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Gliptoteka, 2011., 11.

⁴⁵ Dragan Damjanović; Herman Bollé i obnova građevina zagrebačkog Stolnog kaptola nakon potresa 1880. godine, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 34, Zagreb, 2010., 131.

zvonika, uništio oltare i probio pod. Dakle, bilo je potrebno pristupiti izradi novih projekata i intervenciji popravaka katedrale.

Obnova i regotizacija zagrebačke katedrale započela je još 1878. pod vodstvom bečkog arhitekta Friedrich von Schmidta. Prema njegovome projektu, starije jednostavno jednotoranjsko pročelje trebalo je zamijeniti monumentalno dvotoranjsko pročelje u stilu rane gotike, dodao bi bogatiju arhitektonsku dekoraciju s fialama na bočnim pročeljima, novo pročelje za koje bi samo zadržao stariji portal i potpuno bi preuredio unutrašnjost. (sl. 17.) U prvom se fazi radova Bollé pridržavao Schmidtovih planova, ali nakon potresa radi svoje prve izmjene.

Pomoću nekolicine kipara i zidara, Bollé prvo ruši ostatke svoda u svetištu i sve one slabe i oštećene dijelove, te podupire baze zvonika i glavna težišta. Nakon što je proveo svu važnu intervenciju na katedrali, kreće u izvedbu projekta nove obnove katedrale, gdje je u ovoj restauraciji dobila svoj današnji oblik. (sl. 18.) Od originalnih Schmidtovih planova, Bollé projektira bogato perforirane kape zvonika (umjesto Schmidtovih zatvorenih kapa), uklanja portal iz 17. stoljeća, izbacuje 18 baroknih oltara od ukupno 20 i kasnogotičke arhitektonske elemente, mijenja svodove, ujednačuje visinu krova koji pokriva glaziranim crijepom i ruši bedeme ispred crkve.⁴⁶ Nadalje, restaurirajući katedralu Bollé se ipak vodio sličnim principima Schmidta. Nastojao je povratiti katedrali njezinu idealnu srednjovjekovnu formu ne obazirući se na elemente iz kasnijih vremena kao što je barok. Arhitekt provodi princip jedinstva i čistoće stila, što je značilo da građevina mora zastupati samo jedan stil, u ovom slučaju neogotički stil.

4.1 Obnova istočnog dijela i lađa zagrebačke katedrale

Obnova istočnog svetišnog prostora zagrebačke katedrale trajala je od 1881. do 1884. godine. Radi se o trobrodnom prostoru, širokom oko 30 m, sa širim, višim i dužim glavnim svetištem, te užim i nižim pobočnim kapelama. Pobočne kapele u tlocrtu imaju kvadratična polja, dok su u glavnoj apside poprečni pravokutnici. I glavno svetište i pobočne kapele završavaju poligonalnim apsidama, iako je u pobočnim modificirano. Herman Bollé sada uvodi križno-rebrasti svod koji je u poligonalnim zaključcima kombiniran s radijalno-rebrastim tipom.⁴⁷ Rebra pobočnih kapela su snažna, široka i visoka. (sl. 19.) Po profilaciji i veličini presjeka rebara na raspon lukova, možemo zaključiti da rebra svodova pripadaju

⁴⁶ Dragan Damjanović, (BILJ. 43), 14.

⁴⁷ Ivana Šimunić, Marina Šimunić-Buršić, Svod sakristije zagrebačke katedrale, u: *Prostor*, 23 (2), Zagreb, 2015., 347.

drugoj polovini 13. stoljeća, odnosno ranijem razdoblju gotike. Također, Bollé izbacuje i međustupove u svetištu kako bi rekonstruirao dio katedrale iz 13. i 14. stoljeća. Sam tip gotičkoga križno-rebrastoga svoda koji ovdje nalazimo, u kontinentalnoj Hrvatskoj gradio se sve do 16. stoljeća, s varijacijama ovisno o mogućnostima i vještini njegovih graditelja.

Istočnom sklopu katedrale pripada i prostorija uz sjevernu pobočnu kapelu koja se naziva sakristijom. Prije neogotičke obnove sakristija se sastojala od samo zapadnog dijela gotičke strukture, a zatim Bollé prigraduje njezin istočni dio s peterolisnim zaključkom. Cijela sakristija presvođena je istim gotičkim križno-rebrastim svodom čija jedra su u poprečnom presjeku šiljastog luka. Detalj kontakta između zidova i svodnih jedara riješen je zidnim lukovima. Dakle, autor se koristi klasičnim gotičkim rješenjem karakterističnim za ranogotičku arhitekturu *Île-de-France*.⁴⁸

Lađe zagrebačke katedrale, u većini ostale su možemo tako reći nepromijenjene. Kao što smo već prije rekli, Bollé jedino ujednačava visinu dvoslivnog krovišta koji pokriva glaziranim crijepom, ali koji je kasnije, nažalost, uklonjen. Na pročeljima s južne i sjeverne strane dodao je sa svake strane po četiri trokutasta zabata u krovnoj zoni (svaki za jedan travej bočnog broda). Trokutasti zabati dekorirani su sa svake strane fijalama.

4.2 Obnova zapadnog pročelja zagrebačke katedrale

Herman Bollé je za nadogradnju zvonika Zagrebačke katedrale djelomično primijenio plan Friedricha von Schmidta. (sl. 17. i 18.) Iako se još u početku obnove katedrale pridržavao prvotnog projekta, ipak se u kasnijoj fazi obnove odmiče od originalnih ideja, vjerojatno zbog njegove težnje kako bi sam kreativno doprinio procesu restauracije. Radi se o dvoranjskom pročelju visokom 108,16 metara⁴⁹, gdje je u donjim dijelovima sjevernog zvonika dodao potpornjak, kako bi postigao simetričnost fasade karakterističnu za arhitekturu visokog historicizma. Radi još neke manje izmjene, primjerice, dodavanje vrata u podnožju svakoga zvonika, otvara gornje dijelove prizemlja gotičkom monoforom (sjeverni zvonik sa dvije monofore jedna iznad druge), otvara prvi kat s dva uska pravokutna prozora. U središnjem dijelu zvonika, u visini središnjeg zabata pročelja, u cijelosti se pridržava Schmidtovog plana. Jedino što mijenja u toj razini je na mjestu ograde na galeriji u dnu kata, gdje motiv četverolista mijenja s nizom malenih gotičkih monofora. U gornjoj zoni zvonika, zvonici se počinju otvarati oktogonlnim katom koji počiva na kvadratnom donjem dijelu

⁴⁸ Ivana Šimunić, Marina Šimunić-Buršić, (BILJ. 46.), 349.

⁴⁹ Dragan Damjanović, Neogotički tornjevi Zagrebačke katedrale – stil i kontekst, u: Radovi Instituta za povijest umjetnosti, 29, Zagreb, 2005., 273.

zvonika. Galerija tog kata okružena je bogato profiliranom ogradom, a na uglovima postavlja baldahine s vitkim fijalama, kako bi ublažio prijelaz kvadratnog dijela na oktogonalni.⁵⁰ Ono što mijenja u gornjoj zoni zvonika od projekta Schmidta, je da na svakoj strani tornja dodaje satove čime smanjuje središnje gotičke monofore. Glavni plan kape zvonik Schmidta bio je da bude potpuno zatvoren. Bollé to mijenja, tako da se od zone gdje se prekidaju baldahini, kape zvonika polako počinju otvarati s po jednim prozorom na svakoj strani osmerokuta. Ukupno ima 7 redova prozora, a sukladno smanjivanju cjelokupnog tornja postepeno se smanjuju i prozori. U dugom redu prozora, prozore uokviruju kasnogotički lukovi s fijalama na vrhu. Svako rebro osmerokuta, dodatno je istaknuto s rakovicama, što možemo vidjeti i na drugim značajnim gotičkim tornjevima dograđenih u 19. stoljeću. Pri samom vrhu tornja, Bollé prekida sužavanje s jednim oktogonalnim uskim katom, nakon kojega se tek nastavlja sužavanje i koje završava križnom ružom (može nas podsjetiti na vrh kape Svetoga Stjepana u Beču).⁵¹ (sl. 20.) Ovim promjenama u rješenjima kape zvonika, Bollé "germanizira" jednostavnu " francusku" kapu (koju je predvidio Schmidt) u kasnogotički *Maßwerkhelm*.⁵² Slično rješenje Bolléovog principa, možemo pronaći i na neogotičkoj kapi Stolne crkve u Ulmu, iako tamo kasnogotička kapa sjeda na kasnogotičko tijelo zvonika, a u Zagrebu kasnogotička na zrelogotičke zvonike. (sl. 21.) Ovakvom izmjenom originalnog Schmidtovog projekta u tornjevima, Zagreb dobiva originalno rješenje, a time i reprezentativni primjer neogotike u sakralnoj arhitekturi Hrvatske.

Kao zadnju intervenciju na katedrali Bollé ruši stari gotički portal i izvodi novi neogotički portal koji je bio svečano otvoren 14. prosinca 1906. godine. (sl. 22.) Postoje dva razloga zašto radi novi portal. Prvi razlog je da Vinkovićev portal nema umjetničke vrijednosti, a drugi je da mu je osnovni cilj bio proporcionalno uskladiti volumene novog portala i obnovljenog zapadnog pročelja. Radi se o novom istaknutom visokom portalu sa naglašenim gotičkim istostraničnim zabatom. S obje strane istaknutog portala dodatno je naglašen parom kontrafora koji također završavaju fijalama različitih visina. Središnji dio portala sužava se stubasto prema ulazu upotrebom obliha šiljastih arhivolta (ukupno ih je tri), koji su ispunjeni vegetativnim čipkasto isklesanim motivima. Najvrjedniji kiparsko-klesarski rad na pročelju katedrale, upravo bi bio središnji arhivolt. Iznad samog ulaza nalazi se šiljasta luneta na kojoj se nalazi reljef Presvetog Trojstva Roberta Frangeša Mihanovića dovršenim 1902. godine. Reljef je napravljen u suvremenom stilu secesije, kojeg su zahvatile brojne

⁵⁰ Dragan Damjanović, (BILJ. 48), 271.

⁵¹ Dragan Damjanović, (BILJ. 48), 272.

⁵² Dragan Damjanović, (BILJ. 48), 272.

kritike, zbog čega je autor na kraju vršio popravke sve do 1912. kada je postavljen reljef koji vidimo sve do danas. S obje strane ulaza, na stupovima dovratnika postavljena su po tri okrugla kamena stupa s kapitelima od crvenkastog andezita⁵³ koji služe kao postolje za stupolike likove svetaca. S lijeve strane sv. Metod, sv. Juraj i sv. Barbara, a s desne strane, sv. Katarina, sv. Florijan i sv. Ćiril. Na vrhu svakog baldahina, postavljen je anđeo koji drži traku s imenom pojedinog sveca. Portal završava pri vrhu zabatom koji je dodatno naglašen pri vrhu s fijalom, a na svakoj strani ruba rakovicama. U zabatu se nalazi udubljena niša s kipovima Krista učitelja, i kraljevima sv. Ladislava i sv. Stjepana. U desnom i lijevom uglu zabata postavljene su još dvije manje niše s likovima anđela koji drže natpis »Domus Dei et porta coeli« (Kuća Božja i vrata nebeska, usp. Knjiga postanka 28,17).⁵⁴ Na samome vrhu zabata, iznad središnje niše, postavljen je grb nadbiskupa Jurja Posilovića (1894-1914) s istaknutom 1901. godinom.

Iznad portala smjestila se rozeta promjera od pet i pol metra. 1891. godine Karlo Morak napravio je osam kipova za pročelje katedrale. Na prvom katu s obje strane rozete su likovi sv. Ivana Krstitelja i sv. Josipa, a na 2 katu i za zvonike sv. Franju Ksaverskog, sv. Pavla Pustinjaka, sv. Ivana Kapistrana, sv. Dominika, sv. Roka, sv. Iliju. U zabatu između tornjeva zvonika katedrale bečki kipar Josef Beyer 1890. radi skulpturu Bogorodice s djetetom i anđelima koju je izveo Karlo Morak. U međuvremenu skulptura je propala te je zamijenjena replikom koju je proveo Vladimir Herljević 1996. godine.⁵⁵ (sl. 23.) Ovdje nam je važno izdvojiti da je Bollé izabrao izvedbu neorenesansne skulpture. Iako je prikaz monumentalniji, ono je ipak obilježeno proporcijama, pokretom i finoćom između herojskoga i lirskoga. Ispod skulpture s Bogorodicom nalaze se tri grba. Lijevo je grb kardinala Josipa Mihalovića (1814-1891), u sredini grb Trojedne Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije, a desno grb Zagrebačke nadbiskupije. (sl. 24.)

Dobivanjem novog glavnog pročelja katedrale, Bollé je htio otvoriti pogled prema njemu tako da sruši zapadne renesansne bedeme s Bakačevom kulom. (sl. 25.) Zagrebačko poglavarstvo je prvu odluku o rušenju izložilo 1862. godine (kada su srušena i južna kaptolska vrata), što je pokrenulo brojne kritike i privremeno je zabranjeno rušenje. Prvu organizaciju rušenja kule proveo je Izidor Kršnjavi u ime Društva umjetnosti 1901. godine. Njegovo obrazloženje za rušenje je da Bakačeva kula više nije vrijedno umjetničko djelo jer je sagrađena samo u svrhu obrane od turskih napada. Konačna odluka o rušenju je opravdana s

⁵³ Damir Foretić, Lidija Krolo, *Obnova glavnog portala*, u: *NAŠA KATEDRALA*, 9, Zagreb, 2005. 22.

⁵⁴ Damir Foretić, Lidija Krolo, (BILJ. 52), 23.

⁵⁵ Željka Čorak, *Obnova kipova na zagrebačkoj katedrali: Josef Beyer rukom Vladimira Herljevića*, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 20, Zagreb, 1996. 159. i 165.

tvrdnjom da je zbog potresa 1880. Bakačeva kula postala oštećena, nestabilna i time opasna od zbog mogućnosti urušavanja. Konačna odluka o rušenju kule i bedema provedena je 1906. godine.

5. OŠTEĆENJA U 2020. GODINI

Nakon 140 godina od zadnjeg velikog potresa koji je uništio veći dio katedrale i Zagreba, Zagreb je 22. ožujka 2020. godine pogodio novi snažan potres jačine 5,5 M_L. Detaljno izvješće o oštećenjima i obnovi katedrale vodi nadzorni inženjer Damir Foretić. Navodi se da se srušio kameni vrh južnog tornja katedrale, u svodovima su uočene jače pukotine, pomakom zidova slomljene su rozete i oštećeni vitraji u apsidi, a morat će se sanirati i dio sjevernog tornja.

Na južnom tornju dogodio se lom u visini lanterne na 92 metra. Dio tornja pao je na skele, u dvorište između katedrale i nadbiskupskog dvora, te dio na krov katedrale kojeg je oštetilo i probio na više mjesta. Uz vrh južnog tornja srušena je i balustrada iznad apside, vrhovi baldahina kontrafora i oštećen je drugi kontrafor na južnoj strani lađe. Nadalje, na sjevernom tornju uočeno je oštećenje zida kamenog stubišta i pukotine u svodovima tornja. U unutrašnjosti katedrale palo je puno komada kamenih rebara i uočene su pukotine na svodovima.

17. travnja 2020. godine počinje sanacija sjevernog tornja zbog brojnih oštećenja koji prijete urušavanju na stranu katedrale. Oba tornja na svojim vrhovima 13. svibnja 2020. dobivaju nove privremene križeve (visine od šest metara) s kapom koja pokriva dio tornja koji se odlomio. (sl. 26.)

6. ZAKLJUČAK

Zagrebačka katedrala, prožeta svojom turbulentnom i zagonetnom prošlošću vidno je nama i istraživačima otežala potpunu spoznaju njezine povijesti. Kako je ona postepeno rasla, gradnjom biskupa i kraljevskih obitelji, tako su ju ipak uhvatile različite povijesne neprilike i samo vrijeme pod kojim je ona naposljetku restauracijom poprimila današnji neogotički plašt.

Iako je katedrala veličanstvena i predstavlja građevinu velike važnosti, ona ipak zaostaje po svojoj veličini i arhitektonskoj vrijednosti za drugim sličnim građevinama u Europi. No, upravo zahvaljujući Bolléovoj intervenciji, katedralu je približio kontekstu povijesti srednjoeuropske neogotičke arhitekture. Međutim, Bolléovim zagovorom teorije o oslobađanju crkvenih spomenika od okolne gradnje i rušenje starijih građevina, slijedi i načelo da se gradska vrata i bedemi mogu srušiti jer nemaju umjetničku vrijednosti. Upravo posredstvom toga s opravdanjem Bollé ruši Bakačeve kule i uz to stariji romanički portal, što je dovelo u vrijeme obnove do brojnih oštrih kritika. Glavnu teorijsku kritiku vodio je upravo Gjuro Szabo koji je Bolléa kritizirao tijekom čitavog života i zamjerao mu upravo zbog mijenjanja izgleda brojnih važnih povijesnim i umjetničkim spomenika. U današnjoj viziji možemo reći da je njegova obnova i ideja rezultat projekta vlastitog originalnog djela koji je obilježio dio zagrebačke baštine. Osim toga, svoj poduhvat objašnjavao je isključivo kao racionalni tehnički i apsolutno umjetnički zadatak, koji je izdvojen iz socijalnog konteksta.

Možemo tako reći i da je ono što Zagrebačku katedralu čini vrlo posebnom upravo njezina priča. No, njezina priča i dan danas nije još gotova jer su nam novije prirodne nepogode produljile njezinu obnovu i sam kraj njezine priče. Bogatstvo likovnih sadržaja ovog vrlo važnog spomenika zrači na svoj osobit način kao simbol novog Zagreba.

7. SAŽETAK

U ovome radu predstavljena je kronologija i opći pregled o gradnji i povijesti najmonumentalnije i najznačajnije neogotičke sakralne građevine u Hrvatskoj, a to je upravo Katedrala Blažene Djevice Marije i svetih Stjepana i Ladislava u Zagrebu. Nakon predstavljanja katedrale u njezinom kontekstu nastanka i gradnje, naići ćemo i na brojne nerazriješene dijelove koje su nam otežali upravo nedostaci povijesnih izvora. Glavna pozornost usmjerena je na neogotičku obnovu katedrale prema Hermanu Bolléu nakon potresa 1880. godine, koji je hrvatsku sakralnu arhitekturu doveo na sličnu razinu one srednjoeuropske arhitekture. Iako je arhitekt bio kritiziran i krivo shvaćen u svoje suvremeno vrijeme, zbog njegovih intervencija u rušenju važnih povijesnih dijelova i spomenika, ipak, kroz rad možda ćemo i sami osjetiti da Bolléova glavna ideja nije bilo uništavanje spomenika umjetničkih vrijednosti, već predstavljanje novi originalnih rješenja.

8. KLJUČNE RIJEČI

Zagreb, Zagrebačka katedrala, arhitektura, Herman Bollé, neogotička obnova, neogotika, potres 2020.

POPIS LITERATURE

Ančić, Dražen; Zagrebačka katedrala u potresu 1880. i njezina današnja obnova, u: *Građevinar*, 52(11)., Zagreb, 2000.

Ančić, Mladen; Desetljeće od godine 1091. do 1102. u zrcalu vrela, u: *Povijesni prilozi*, 17 (17), Zadar, 1998.

Čorak Željka; Obnova kipova na zagrebačkoj katedrali: Josef Beyer rukom Vladimira Herljevića, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 20, Zagreb, 1996. 159. i 165.

Damjanović, Dragan; *Bečka Akademija likovnih umjetnosti i hrvatska arhitektura historicizma. Hrvatski učenici Friedricha von Schmidta*, Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Gliptoteka, 2011.

Damjanović, Dragan; Herman Bollé i obnova građevina zagrebačkog Stolnog kaptola nakon potresa 1880. godine, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 34, Zagreb, 2010.

Damjanović, Dragan; Neogotički tornjevi Zagrebačke katedrale – stil i kontekst, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 29, Zagreb, 2005.

Deanović, Ana; Čorak, Željka, *Zagrebačka katedrala*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1988.

Deanović, Ana; Zagrebačka katedrala – prošlost u sadašnjosti, u: *Časopis Kaj*, Zagreb, 1979.

Deanović, Ana; Zagrebačka katedrala u okvirima novih iskapanja, u: *Iz starog i novog Zagreba III*, Zagreb, 1963.

Foretić, Damir; Krolo, Lidija; Obnova glavnog portala, u: *NAŠA KATEDRALA*, 9, Zagreb, 2005.

Horvat, Zorislav; Izgradnja lađe zagrebačke katedrale, u: *Peristil: zbornik radova za povijest umjetnosti*, 23 (1), Zagreb, 1980.

Jambrek, Anita; Lipovac, Silvija; Sabolić, Marija; Odnos moći zagrebačkog biskupa i zagrebačkog Kaptola u trinaestom stoljeću, u: *Rostra: Časopis studenata povijesti Sveučilišta u Zadru*, 4 (4)

Krčelić, Baltazar Adam; *Povijest zagrebačke stolne crkve (Historiarum cathedralis ecclesiae Zagrabiensis)*, 1770.

Klaić, Nada; *Tobožnji Ladislavov „monasterium sancti Stephani regis“ u Zagrebu*, Peristil 24, Zagreb

Klaić, Nada; *Zagreb u srednjem vijeku*, Zagreb: Liber, 1982.

Skupina autora, *Povijest grada Zagreba*, Zagreb: Novi Liber, 2012.

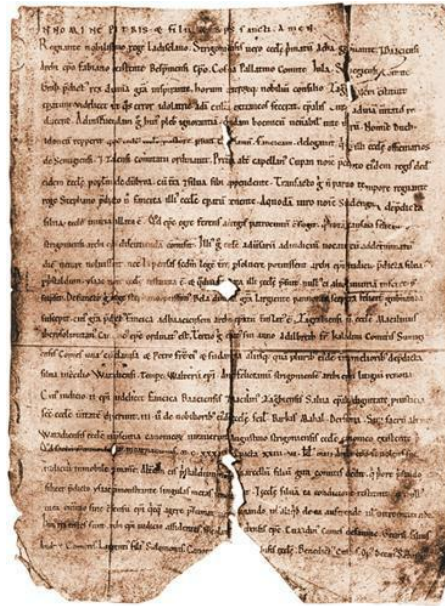
Szabo, Gjuro; Prilozi za građevinu zagrebačke katedrale, u: *Narodna starina*, 8 (19), Zagreb: edicije Muzeja grada Zagreba, 1929.,

Šimunić, Ivana, Šimunić-Buršić, Marina; Svod sakristije zagrebačke katedrale, u: *Prostor*, 23 (2), Zagreb, 2015.,

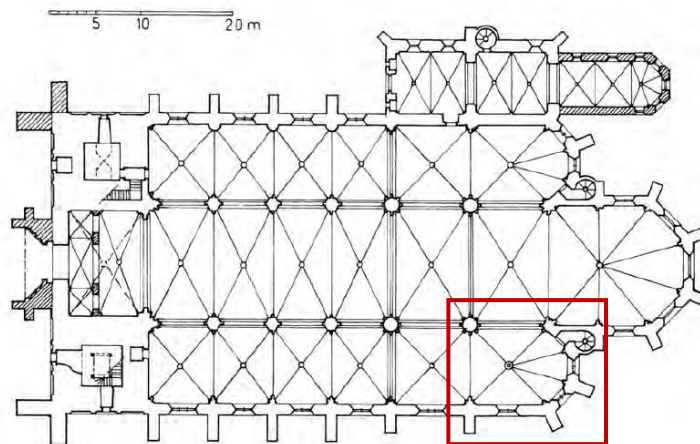
Škvorčević, Antun; Zagrebačka biskupija i Zagreb, u: *zbornik u čast kardinala Franje Kuharića*, Zagreb: Nadbiskupija Zagreb, 1995.

Tkalčić, Ivan Krstitelj; *Prvostolna crkva zagrebačka nekoć i sada*, Zagreb: Knjigotiskara Karla Albrechta, 1885.

POPIS PRILOGA

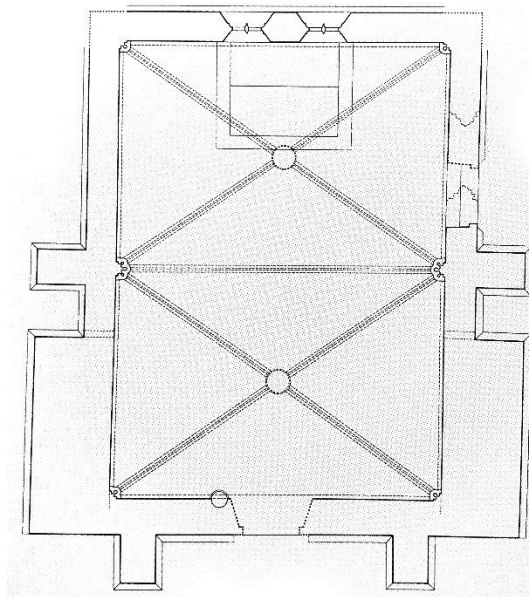
Sl. 1. Felicijanova povelja

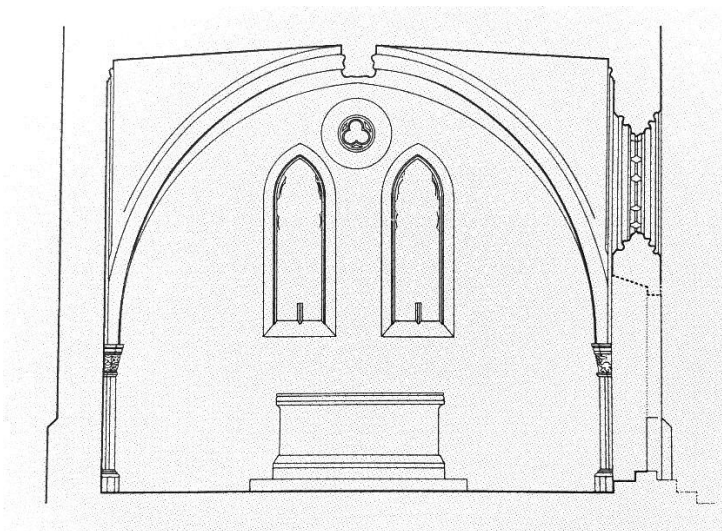
Sl. 2. Prikaz kapele sv. Marije na tlocrtu današnje katedrale

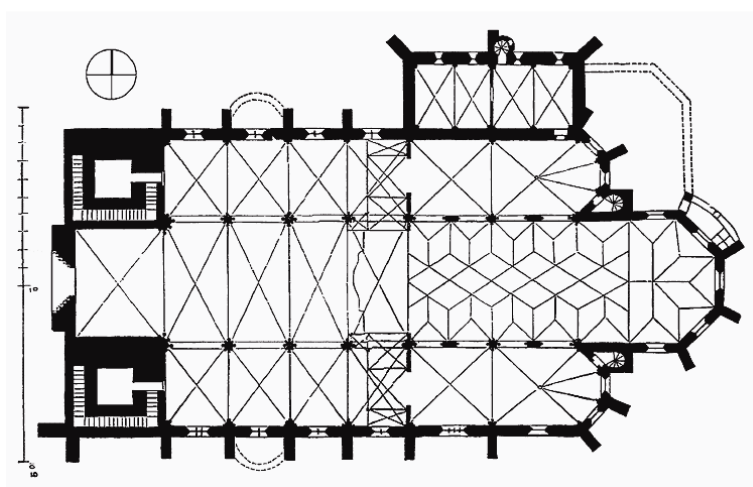
Sl. 3. Pečat Zagrebačkog kaptola iz 1371. godine

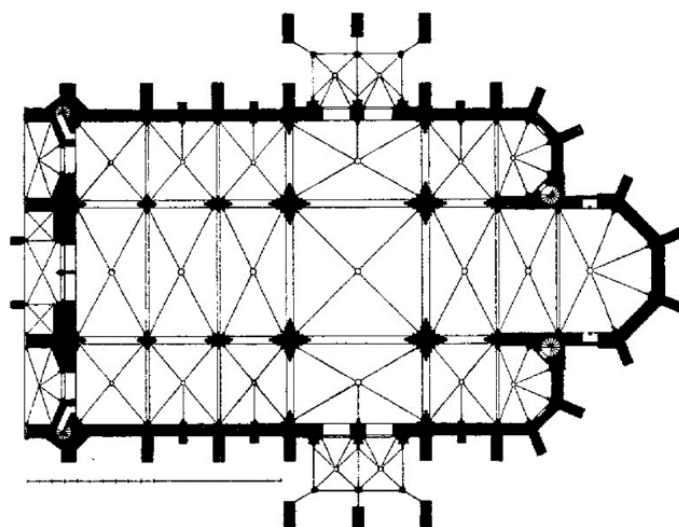
Sl. 4. Tlocrt kapele sv. Stjepana Prvomučenika

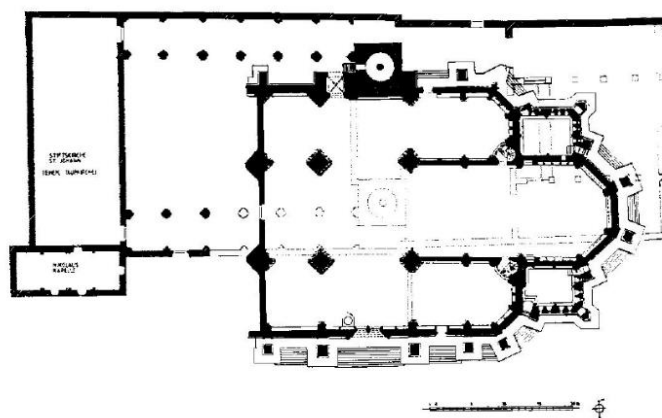
Sl. 5. Pogled na južni zid kapele sv. Stjepana Prvomučenika

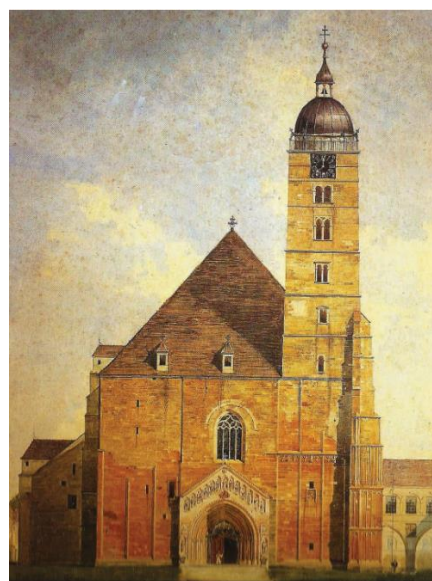
Sl. 6. Tlocrt zagrebačke katedrale za vrijeme biskupa Timoteja (prema Weissu, 1895.)

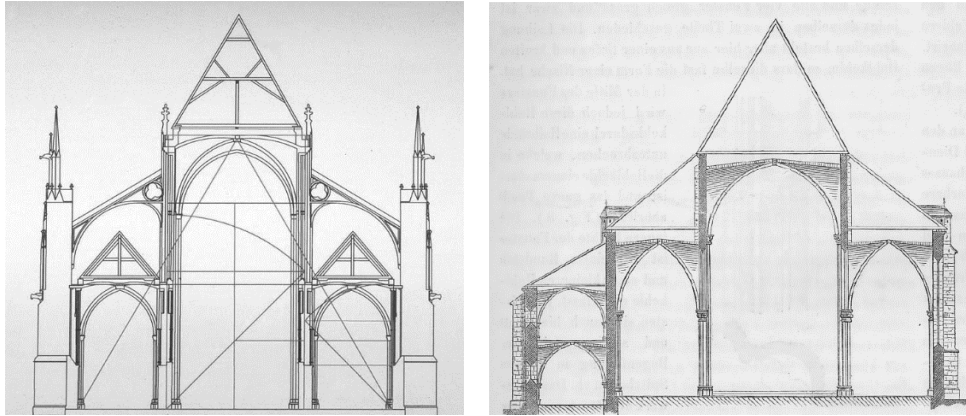
Sl. 7. Tlocrt crkve Sv. Urbana u Troyesu

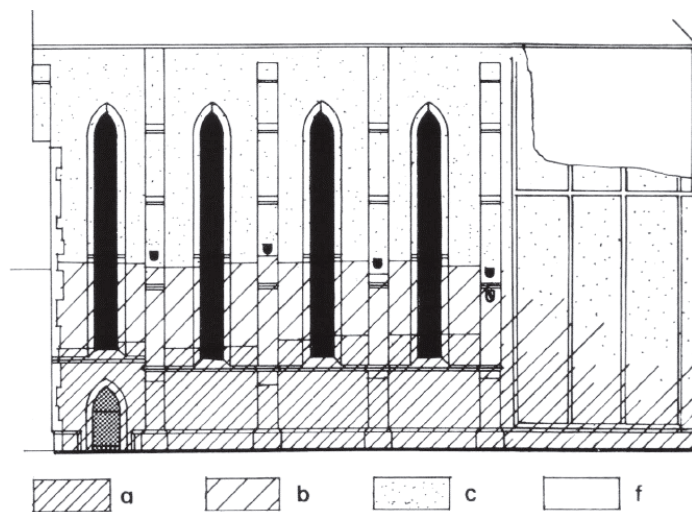
Sl. 8. Tlocrt katedrale u Regensburgu, prva gotička faza gradnje

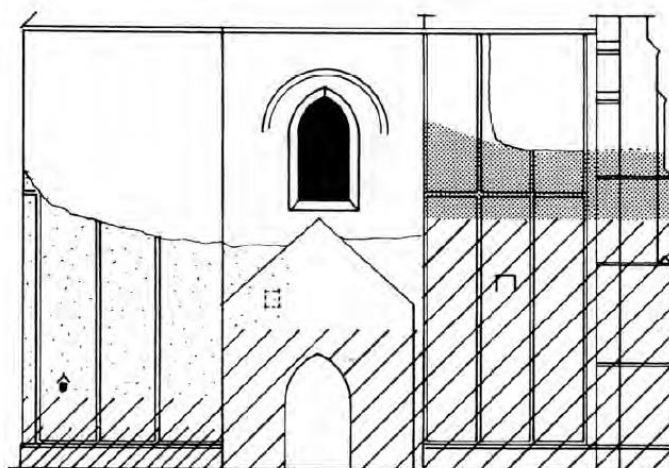
Sl. 9. Usporedni prikaz pročelja crkve Sv. Urbana u Troyesu i pročelja zagrebačke katedrale za vrijeme biskupa Timoteja

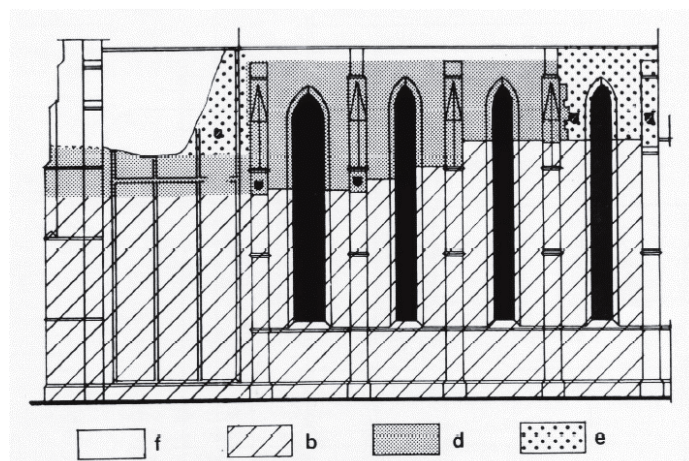
Sl. 10. Usporedni prikaz poprečnog presjeka crkve Sv. Urbana u Troyesu i tlocrta zagrebačke katedrale

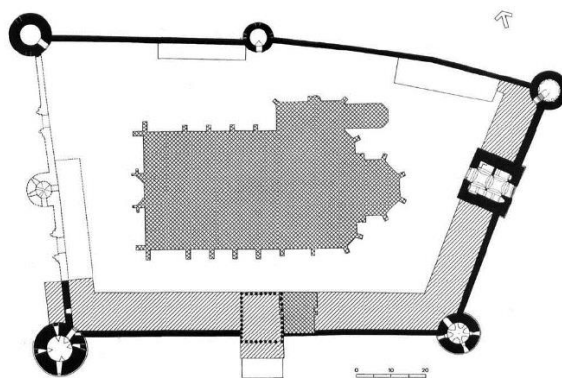
Sl. 11. Prikaz građevnih faza sjevernog pročelja lađe katedrale (po interpretaciji Zorislava Horvata): a) početak 14. st.; b) druga polovina 14. st.; c) 15. st. (starija faza).

Sl. 12. Prikaz građevnih faza zapadnog pročelja katedrale katedrale (po interpretaciji Zorislava Horvata): a) početak 14. st.; b) druga polovina 14. st.; c) početak 15.st. (starija faza); d) dio razrušen početkom 16.st. za napada J. Thurna na Kaptol.

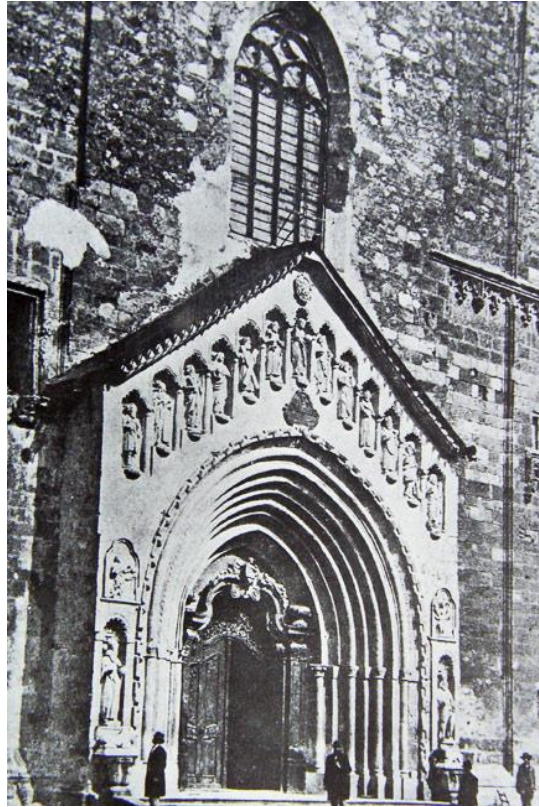
Sl. 13. Prikaz građevnih faza južnog pročelja lađe katedrale katedrale (po interpretaciji Zorislava Horvata): b) druga polovina 14. st.; d) početak 14. st. (mlađi dio faze); e) 15. st. (biskup Alben); f) dio razrušen početkom 16. st. za napada J. Thurna na Kaptol.

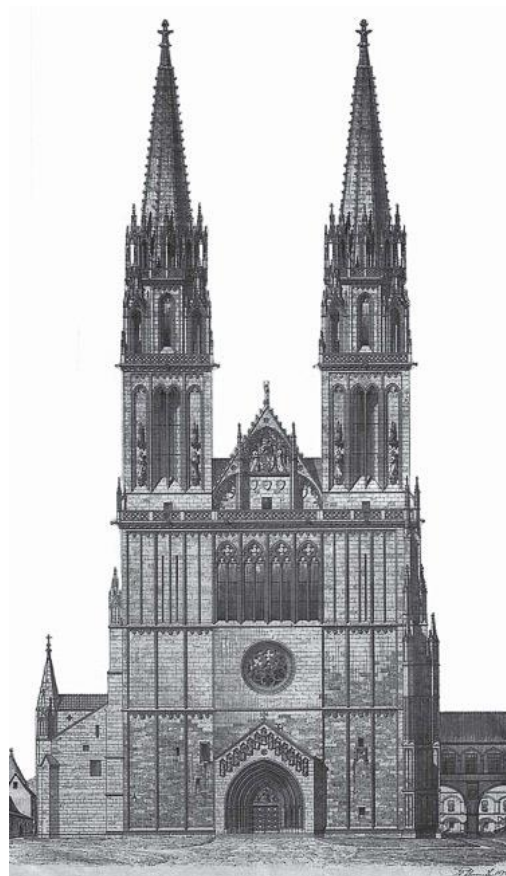
Sl. 14. Katedrala i njezina renesansna utvrda

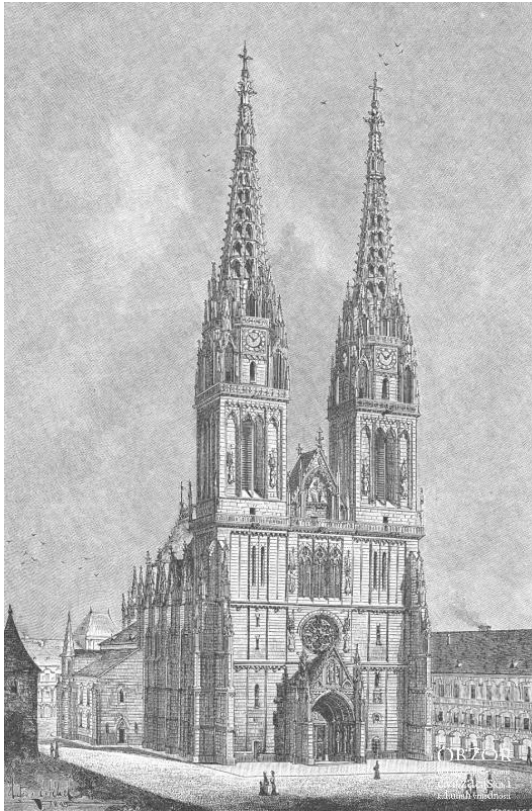
Sl. 15. Prikaz katedrale iz 1877. godine prije regotizacije. Akvarel izradio E. Nordio.

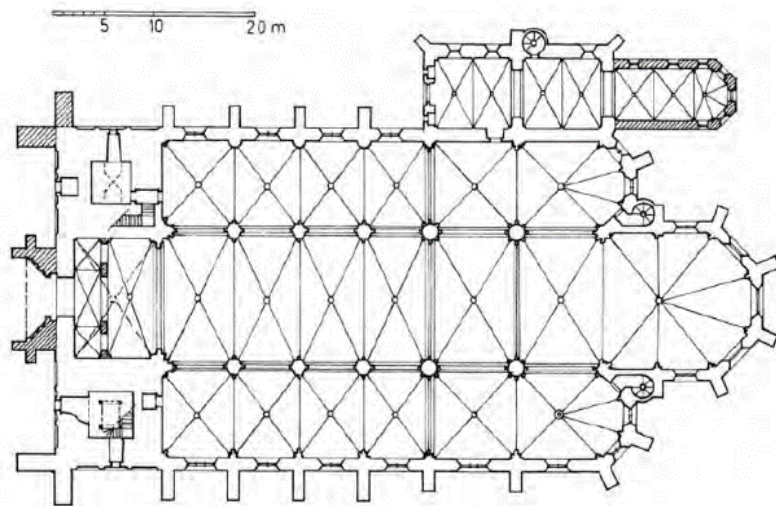
Sl. 16. Stari romanički portal biskupa Benedikta Vinkovića na zagrebačkoj katedrali

Sl. 17. Projekt Friedricha von Schmidta zagrebačke katedrale

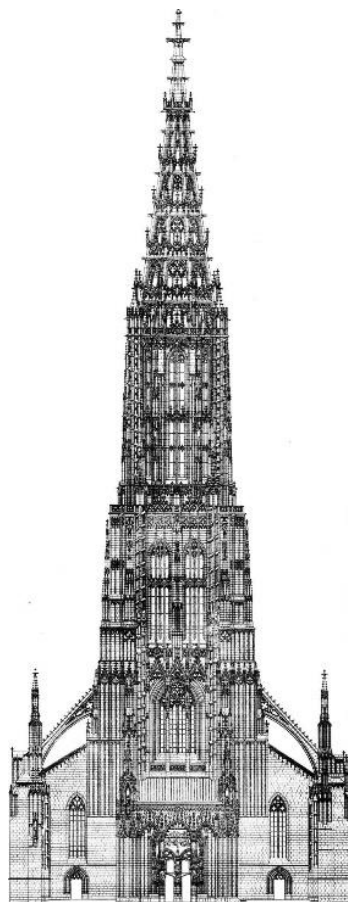
Sl. 18. Projekt Hermana Bollea zagrebačke katedrale (desno, slika današnjeg pročelja nakon potresa 2020. godine)

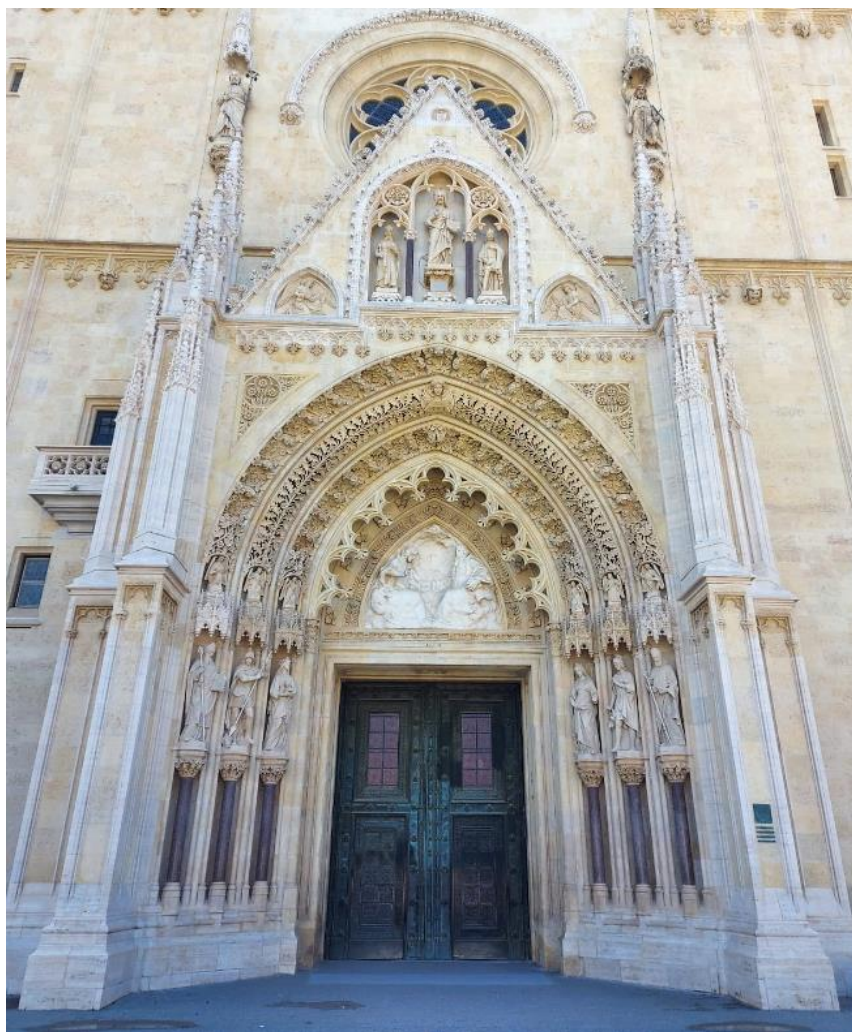
Sl. 19. Tlocrt današnje zagrebačke katedrale

Sl. 20. Vrh kape zvonika crkve Svetog Stjepana u Beču

Sl. 21. Glavno pročelje stolne crkve u Ulmu

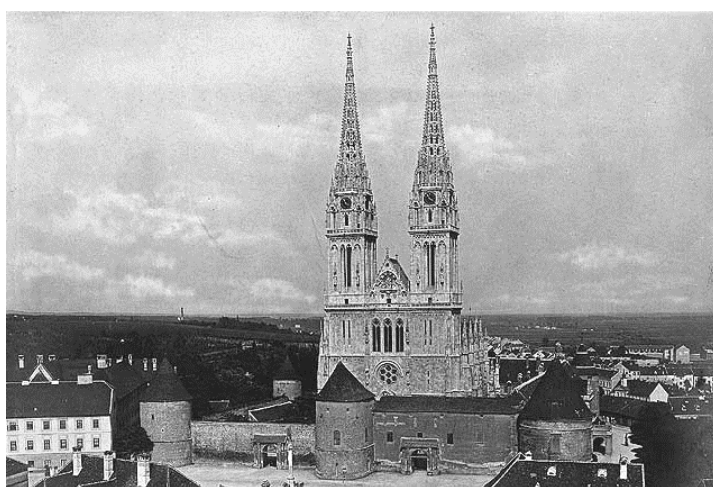
Sl. 22. Glavni portal Hermana Bollea zagrebačke katedrale

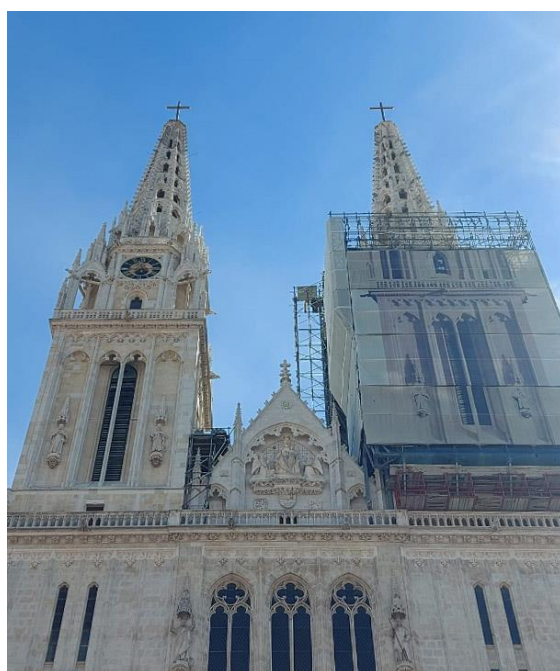
Sl. 23. Josef Beyer, Bogorodica s Djetetom i anđelima, stara fotografija modela skulpture na zabatu zapadnog pročelja zagrebačke katedrale; Vladimir Herljević, replika skulpture Bogorodice s Djetetom i anđelima

Sl. 24. Lijevo - grb kardinala Josipa Mihalovića (1814-1891.); sredina - grb Trojedne Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije; desno - grb Zagrebačke nadbiskupije.

Sl. 25. Pogled na zapadne bedeme i Bakačevu kulu prije rušenja 1906. godine

Sl. 26. Pogled na pročelje zagrebačke katedrale nakon potresa 22. ožujka 2020. s privremenim križevima na tornjevima zvonika